

שורשי השורשים

זאב בר-לב

לפי שיטתי, העיצור הראשון של כל מילה בעברית (חוץ מתחיליות) הוא השורש והעיקר של מה שמתקבל לבסוף כתלת-שורש. אני קורא לעיצור הזה 'מפתח' ולשיטתי – שיטת המפתחות. שיטה זו נוגעת לקרוב ל-90%-85% מן המילון העברי, ומלבד ערכה התאורטי ועשויה להיות לה תועלת רבה גם בהוראת העברית כשפה שנייה או זרה.

הקדמה: השורש החד-עיצורי

מאמר זה מציג ניתוח חדשני ומקיף של השורש העברי כ'שורש חד עיצורי' ביסודו. לפי ניתוח זה, העיצור הראשון של כל מילה (חוץ מתחיליות והאותיות א, ע, ו, י, ה, נ בהופיען כאות הראשונה של השורש) הוא השורש והעיקר של מה שמתקבל לבסוף כתלת-שורש. יסודה של כל מילה עברית הוא אפוא, לפי טענתי, חד-עיצור (האותיות א, ע, ו, י, ה, נ, ולפעמים ת, אינן נכללות בהגדרת 'עיצור' בהקשר שיטת המפתחות), שעליו נוספים עיצורים שאני מכנה 'תוספת' (חסרת משמעות משלה, לפי הבנתי). לפי מינוחו של בולינג'ר (Bolinger, 1965), העיצור הראשון הוא 'תת-צורן' (submorpheme) המורכב מפונמה אחת. אני קורא לעיצור הזה 'מפתח' ולשיטת הניתוח שפיתחתי – 'שיטת המפתחות'. בעברית ראוי היה לקרוא לשיטה 'שיטת אותיות המפתח', כי היא מתייחסת לאותיות ולא להגיים. לכן כ-כ מהוות אות מפתח אחת, ו-ק היא אות מפתח אחרת (למרות ש-כ ו-ק מייצגות פונמה אחת - /k/).

על-פי שיטת המפתחות, העיצור פ' הוא שורש חד עיצורי – 'מפתח' - בהוראת 'לפתוח' או 'לפזר'. אפשר לזהות את הוראתן של מילים לפי אות המפתח שלהן פ', שהיא האות הראשונה בהן אלא אם קודמת לה תחילית (כמו במילה הפריד) או תוספת כלשהי (כמו במילים אף, עפר, אפר).

זאב בר-לב הוא פרופסור לבלשנות באוניברסיטת סן דייגו, קליפורניה.

המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה במסגרת טרום-קונגרס לקונגרס העולמי למדעי היהדות, יולי 2005. המחבר מודה לפרופ' ג'פרי קפלן, פרופ' שמואל בולוצקי, פרופ' עמנואל אלון, אלנה שוסטר, שרה קמינסקי ורחל בר-לב על הצעות, תיקונים ורעיונות שונים הקשורים למאמר זה. התודה גם לכמה מאזינים אלמונים על שאלותיהם והערותיהם.

לוח 1

'לפתוח': פתח, פה, פנים, אף, פשט, פרש, פנה

'להפריד': הפריד, פער, פצע, פרץ

'לפזר': פזר, פרו, פרק, פוץ, פרה, פוצץ, נפץ, עפר, אפר

'להפתיע': פתע, פתאום, פלא, פאר, פז, פסל, פחד, פיל

על הרב-משמעות של אות המפתח פ' עצמה נדבר בהמשך; לפי שעה די להניח שארבע המשמעויות הנזכרות כאן הן תת קטגוריות של משמעות כללית אחת: לפתוח, לפזר.

תועלת מעשית ועיונית מן התאוריה

מה התועלת שבתאוריה זו? אביא דוגמה מניסיוני: פעם, בעת קריאת החומש, פגשתי את המילה 'בְּעִיר' בהקשר שלא תאם כלל את פירושו הרגיל של השורש 'ב, ע, ר'. כוונתי לפסוק: 'טענו את בעירכם ולכו' (בראשית מה, 17). ברור ששום דבר לא בוער כאן... על סמך שיטת המפתחות, חשבתי על מילים אחרות, המתחילות באותה אות: **בהמה, בָּקָר, בשר** – ומיד הבנתי את הפירוש. ישאל הקורא: ומדוע לא לחשוב על מילים אחרות המתחילות ב-ב, כמו **בית, ביקר, בנה**? זאת אכן עשויה הייתה להיות במקרים אחרים אפשרות סבירה, אבל בהקשר הפסוק הזה 'בית' אינו מתאים.

עם זאת, לדוברי עברית ספק אם יש תועלת מעשית בשיטה. לגביהם, התועלת עשויה להיות בעלת אופי עיוני יותר: גילוי הפירוש שעשוי להיות לאותיות יחידות, משמע לעיצורים יחידים. מדוע זה חל רק על העיצור הראשון – ולא על השני או השלישי? אינני יודע. כבלשן אני מסתפק בהכללה מעניינת של העובדות הלשוניות המתגלות. תופעות שונות, גם בתחום הספרותי, מחזקות את התחושה בדבר המשמעות המיוחדת שיש לאות הראשונה במילה: למשל, האקרוסטיכון (כמו בתהלים קמה) או השימוש בזוגות מילים לצורך יצירה אליטרציה: **ע[פ]ר וא[פ]ר, [ש]לום ו[ש]לווה, [ג]דול ו[ג]בוה**. כדאי לציין שגם בשפות אחרות, כגון אנגלית, יש קבוצות מילים הנפתחות בעיצור מסוים ויש להן משמעות קרובה: [b]ump, [b]ulges וגם [b]asket, [b]ox, [b]ag, [b]ucket. [b]ottle. b במפתח האנגלי פירושו 'בולט', 'מתבלט', והוא כולל כלי קיבול שונים.

התרשמותי היא שבעברית יש הרבה יותר קבוצות כאלה, ואני מקווה להראות זאת בהמשך. בשפות זרות שלמדתי, כגון רוסית, יוונית וסינית, מילים אינן קשורות זו לזו אם הן דומות רק בתחילתן. בעברית, לעומת זאת, למדתי מהר למדי לנחש את משמעותה של מילה לפי הדמיון בין ראשיתה לתחילתן של מילים אחרות. למשל: **שיפוצים** –

שיפורים, חושד – חושש – חושב.¹ התובנה הזאת הייתה נר לרגלי כאשר התחלתי ללמד עברית וניסיתי לחבר מילון קצר בשביל התלמידים. במקום דפים ובהם רשימות אינסופיות, התחלתי לבנות 'מפה' הגיונית של המילון, מפה שאיננה נפרשת סתם אלא מהווה טבלה של פירושים, מאורגנים לפי האות הראשונה.

ננסה להשוות את שיטת המפתחות עם שיטת השורש התלת-עיצורי בעברית הייחודית לעברית. באיזו מידה שיטת השורש התלת-עיצורי מסייעת לדוברי העברית בהבנת התנ"ך או טקסטים קשים כיוצא בזה? יש דוגמאות מעניינות רבות לתועלת שאפשר להפיק מכך. למשל, אפשר להבין את המילה **שפחה** כנגזרת מן המילה **שפח** – השורש של המילה **משפחה**. נראה לי שדוברי עברית לומדים על קשרים כאלה 'באופן טבעי' ולא דווקא בהקשר של הוראה עיונית (דובר עברית אינו זקוק לספרים כדי לחוש ש**חושב**, **חושד**, **חושש** דומות). אולם אחד מתפקידיהם החשובים של בלשנים הוא לנסח שיטות שהדוברים 'משתמשים' בהן כבר באופן טבעי. בטוחני שדוברי עברית, גם בלא להיות מודעים לכך, משתמשים גם ב'מפתחות' החד-עיצוריים אולי אפילו יותר מאשר בהיקשים בין שורשים תלת-עיצוריים.

בעיות בהוכחת התאוריה

הסמנטיקה התאורטית איננה מסוגלת לענות על שאלות חשובות בעזרת קריטריונים חישוביים. למשל, היא אינה יכולה להוכיח שהשורש פ, ת, ח קרוב יותר בהוראתו ל-פ, ר, ש' יותר מאשר ל-ס, ג, ר, אף אם זה ברור לנו אינטואיטיווית. לכאורה היה עלינו להתעלם מפירושים ומהדרך הפרשנית בכלל, בתקווה שבעתיד הרחוק נוכל לחקור אותם באופן מדעי. אולם, לדעתי, נושא הפרשנות חשוב, ואין הצדקה להתעלם ממנו בעשייה הבלשנית. אדרבה: תאוריות חדשות כמו 'שיטת המפתחות' עשויות לקדם את בוא הרגע הקסום שבו נוכל סוף-סוף לפרוץ נתיב אל מדע בלשנות בעל אופי פרשני. מכל מקום, לדרפני בניתוח אני מוצא הוכחה עקיפה לא בבלשנות התאורטית אלא ביישומית, ולא בניסוי המבוקר אלא בהוראת עברית כשפה שנייה. כבר כמה שנים אני משתמש בהוראת עברית בחוברות על 'אותיות מפתח'. בקורסים שלי לומדים לפי שיטה זו מהסמסטר השני והלאה. השיטה עוזרת לתלמידים ללמוד שורשים ביתר קלות, ולעתים קרובות אפילו לנחש שורשים בלתי מוכרים לפי ההקשר (ב-30% עד 50% מהמקרים).

1 מעניין לציין שגזנוס, מחבר המילון הידוע, קישר במהדורה הראשונה של מילונו את אות היחס ב עם המילה בית, אבל השמיט קישור זה במהדורות המאוחרות (ראו Miller, 1966).

יתרונות דידקטיים

בהקבלה, אפשר למצוא הצדקה לשיטתנו בשימוש הנפוץ למדי בשיטת השורש התלת עיצורי בהוראת עברית כשפה שנייה או זרה. שיטה זו אינה נעדרת קשיים – ללומדים עברית כשפה שנייה/ זרה (וכיום גם לישראלים הדוברים עברית כשפת אם) קשה למצוא את השורש התלת-עיצורי במילים **כמכיר, מוציא, מבין** – ואלו רק הדוגמאות הידועות ביותר, מבין רבות. לומדי עברית מתקשים למצוא מילים במילון המסודר לפי אותיות השורש, גם בגלל הקושי למצוא את השורש במילה שהם פוגשים בה וגם משום שתכופות הם נתקלים בקריאתם במילים שאליהן מתוספות תחיליות שונות: **ונכיר, יבינו; ומאיך**, כיצד יידעו להוסיף את התחילית הנחוצה כדי למצוא את המילה במילון (למשל ה בבניין הפעיל בעבר)?

לעומת זאת, תלמידי יכולים למצוא מילה במילון מיוחד שחיברתי, לפי אות המפתח, את האות הראשונה שאינה אחת מהשש הללו: **ויאעה"נ**. בחיפוש מילה מסוימת במילון המיוחד קל יותר מאשר במילון רגיל להתעלם מהאותיות האלה. בנוסף לכך, גם ילדים וגם אנשים מבוגרים נהנים מעיון בתמסירים הכוללים דוגמאות קצרות: על פני דף אחד אני יכול להוכיח להם את יעילותה של שיטת 'אותיות המפתח' ללימוד העברית. זאת אינה הוכחה פורמלית, אך די בה למטרות מעשיות ואולי גם כרמז לחשיבותה התאורטית של שיטה זו.

ולא פחות חשוב: הקהל שלי מוצא את השיטה משעשעת – וגם מעניינת, כי היא מגלה צד פילוסופי בלשון העברית. למשל, מה הקשר בין הפועל **גמל** (למשל, בביטוי '**גומל חסדים**') לשם העצם **גמל** (בעל החיים)? לדעתי, קל לקשר את שני המונחים האלה לפירוש של אות המפתח **ג**: לגולל, להתגולל – **גמל** מתגולל במדבר, וגומל חסדים 'מגולל' טובות למישהו...

דוגמה נוספת לפרשנות חדשה שמאפשרת הגישה שלי: שיטת השורשים התלת-עיצוריים מסבירה על נקלה מדוע החומש מתחיל במילה **בראשית**: הרי המילים **ראשית, ראשון** נגזרות מהשורש **ראש**, שפירושו לא רק 'גולגולת' אלא גם 'מנהיגות, התחלה', כמו בביטויים **ראש השנה, ראש העיר**. אך מדוע לשורש **ראש** הוראת 'מנהיגות'? הלא אבותינו לא ידעו על תפקיד המוח שבראש. התשובה: הקשר נוצר, משום שאות המפתח **ר** משמעה 'רוח, מנהיגות רוחנית', כמו בשורשים ובמילים **רוח, רגש, אור, -ור (תורה, הוראה), ראה, הרי, ערום** ('פיקח'), **רפא, רב (רבי), רקח**.

בכוח התאוריה החדשה גם להסביר שינויים שחלו בהתפתחות השורשים. למשל, השורש **כרת** הוא חריג, כי רוב השורשים במשמעות 'לחתוך, לקטוע' שייכים למפתח **ק**, כמו: **קטע, קצץ, קצר...** או **ח**, כמו: **חתך, חצה, חור**.² אפילו בזמן התנ"ך התגלגל

² יש גם שורשים ב-**כ** שמשמעם 'לחתוך את פני השטח', כמו **כרסם, כסה, כסס** – אך מדובר במקרה שונה.

השורש כ, ר, ת לביטוי **כרת ברית**, שאין לו מובן של קטיעה או חיתוך, ובעברית המודרנית השורש הזה שימושי פחות.

לשיטה הזאת יש חשיבות ללימוד העברית במדינה כישראל, המוסיפה כל הזמן לקלוט עולים. המפתחות עשויים לעזור בשלב הבעייתי ביותר: אחרי שהעולה כבר יודע את הא"ב ומדבר טוב מספיק על נושאים יומיומיים, ועליו להתחיל להתמודד עם עיתונים וספרים. יש הנוטים לחשוב שדקדוק הוא המכשול הגדול בלימוד העברית כשפה שנייה. אך למעשה אין הדבר כך: לומדי העברית כשפה שנייה לא יצליחו לרכוש אותה אפילו הם שולטים בדקדוק – אך אינם שולטים באוצר המילים. לעומת זאת, די בשליטה באוצר מילים לרכישת השפה, אפילו מתקשים בדקדוק. לכן, לעולה חדש תאוריה מקיפה על המילון העברי עשויה לשמש 'טבעת קסם' פותחת שערים.

משמעויות ראשוניות לפי שיטתי

אני מתחיל את הסקר השיטתי שלי בהצגת המשמעות הראשוניות של 14 העיצורים החשובים. ט גם היא אות מפתח, אבל יש לה משמעויות מפוזרות, וכמוה ת, שאינה תמיד 'אות מפתח'.

לוח 2. משמעויות ראשוניות של אותיות המפתח בעברית

העתק	משך	שפך	
גולל	חַבֵּל (לקשור)	פתח, פזר	
קופץ	כף	בקע	
נטה	סובב	העלה	

עקרונית, עדיף היה לנסח את המשמעויות האלה במטה-שפה בלשנית, לפי דוגמת **זכר/נקבה, יחיד/רבים**. הבעיה היא שהבלשנות התאורטית אינה מספקת (במקרה זה) 'תכונות סמנטיות אוניוורסליות'. היתרון של העברית הוא שניתן להשתמש בה במילים המדגימות בעצמן את משמעות המפתח.

לוח 3 דוגמאות למשמעויות ראשוניות

זוהי רשימת דוגמאות שהשתמשתי בה בהצלחה עם תלמידים בכל הגילים.

1	אימא פותחת חלון.	14	המלחמה נמשכה עשר שנים.
2	פדה את יהודה וישראל.	15	יעקב ורחל מתחתנים.
3	רחל הרימה כף ואכלה מרק.	16	העבודה שלך מצוינת.
4	דויד כבש את ירושלים.	17	הוציאנו אלוהים ממצרים.
5	קוף קופץ בכלוב.	18	תזרוק לי את הכדור.
6	ויקם מלך חדש.	19	האיכר זרע שדה בזרעים חדשים.
7	התלמיד העלה את התמונה.	20	סביבון, טוב טוב טוב.
8	אל עליון גומל חסדים טובים.	21	סבוני צורכי.
9	רחוב בן-יהודה אינו רחב/ארוך.	22	אלוהים בקע את הים לפני משה.
10	אבא דוחף את הדלת בשתי ידיים.	23	ויברח אליהו מעובדי בעל.
11	יעקב שפך יין על הארץ.	24	מי גולל את ספר התורה?
12	וישבו בני ישראל בארץ הפלשתים.	25	אני פחד מהגלים בים.
13	רחל משכה את הכלב בחבל.		

אפילו ברמה הפשוטה השיטה הזאת אינה מכנית: על הלומדים להשתמש כאן גם בשכלם. לא מובטחת להם תשובה אוטומטית נכונה אלא רק שיטת לימוד. למשל, לומדים רבים מנחשים שמשמעות הפועל **להתחתן** היא 'לקשור זה את זה'; רצוי רק שהבנת המשמעות הראשונית תוביל את הלומדים לניחוש קרוב כלשהו, שהמורה יוכל לתקנו על נקלה. בנספח נתתי ניתוח מקביל של האנגלית, בלויית דוגמאות. גם אם השיטה אינה מועילה בלימוד אנגלית כשפה שנייה, לא אתפלא אם לומדי אנגלית ימצאו כאן כמה מילים שלא הכירו או קישורים שלא חשבו עליהם.

רב-משמעות ועצי פירושים

אפילו השינויים הקטנים – יחסית – במשמעויות הראשוניות מדגימים היטב כמה גדולים ומפתיעים השינויים האלה! אך אין תימה בכך: רב-משמעות עצומה קיימת בכל רמה של כל לשון – במשפטים, במילים, בשורשים ובצורות הדקדוקיות. הגלגולים שעברו

השורשים אינם מפריעים בדרך כלל לדובר העברית כשפת-אם; לעומת זאת הם מטרידים את לומדי השפה. במיוחד בקריאת עברית הבעיה חמורה: כיצד יבדיל הלומד בין גלגוליו השונים של השורש ע, ב, ר – ובכלל זה במילים כעֵבֶרָה, עוֹבֵר, עֵבֶרִית!? ואין זו דוגמה חריגה: רוב השורשים השכיחים ביותר הצמיחו נצרים רבגוניים. לוח 4 מראה את ההסתעפויות העיקריות בעברית בשיטת אותיות המפתח.

לוח 4. עצי המשמעויות של אותיות המפתח בעברית

	משך < מדד, מחק; < עם < מים	שפך < שפע < אושר, שונה; יִשָּׁב < שרת	יצא < צורה, צד; צו; צער
גולל < גבה; גבול	חָבַל < חם, חוש, חי; חתך < חסר	פתח < פזר < פרוע פעל	זרה < עזב; זהר < זוג
קום < קטע < קבץ	כף < כבש < נכון	בקע < באר < ברך < בשר בנה < בית	דחף < עדף דיוק < דן
נטה < טייל	סובב < סיים < סמל	העלה < עליון נעל < לון < לא לשון < לעג	קָוּוּחַ < ארוך < ארץ רוח < תורה רבץ < הרג < רע

כמובן, לא כל שורש יתאים לסכמה שלי; כמו בכל רמה, בכל לשון, יש חריגים. את מספר החריגים בעברית אני מעריך ב-10% ממצאי השורשים. אולם הקושי הגדול נעוץ בקשר בין הפירושים השונים. אם נתבונן בלוח שלעיל – מה הקשר בין 'סובב' ל'סיים', למשל? האין הם הפכים? אולם עובדה היא שהפכים הם לעתים קרובים. סיום אינו היפוך גמור של של סיבוב; סיום עשוי להיות תוצאה של סיבוב. בתרבות היהודית יש שני סמלים המדגימים את הקשר ביניהם: טבעת כסמל נישואין, וספר תורה. אותה רב-

משמעות מצויה גם בשורש ס, פ, ק: סִפֵּק הוא מין 'סיבוב' שכלי, בעוד סיפוק הוא מין 'סיום' שכלי.

בעיה נוספת בשיטה היא שלא כל אות ולא כל עיצור הם מפתח: האותיות ו, י, ע, א, ואפילו ה, נ, ולפעמים ת – אינן מפתחות. לפעמים גם ל' עשויה להיות תחילית של כמה שורשים: לקח שייך ל-ק יחד עם הפעלים קבל, קלט, קבץ; לחם בשתי משמעויותיו שייך לשורש חם. יש גם שורשים ללא אות מפתח, כמו עין, ענן, אני; אין, אני, וכו' (לשורשים האלה יש משמעויות מיוחדות, כמו 'מוקד', 'חוסר').

בלוח 5 נמצאות כמה קבוצות שורשים, שקל למדי לקשר אותן עם המשמעויות המופיעות בלוח 4, וגם לקשר בין הקבוצות עצמן.

לוח 5. קבוצות שורשים מעניינות לפי אות מפתח

קטע, קטל, קוץ, קיץ, קצ'ר/קצר, קטן; קבל, קלט, קח, קבץ, קנה. גדל, גב'ה, גבעה; גוף, גב, גו.

חתן, אח, חבר, חיבה, חמד, חפץ, אחד, יחד;

חתך, חד, חלק, חצה, חור, חסר, חיזור, חשר, חורף.

כף, כלי, כדור, כתב; כבש, יכול, כלה, כאב, כוח.

סובב, סער, סִפֵּק;

סוף, סיום, סגר, סכם, סדר, סיפוק, יסד, ספר, סוד, סתר.

מנה, מיון, מדד, אמד; משך, מתח; מוש, מות, מחק, מחה;

מים, ים, מלא.

שמר, שפט, שטר, שלט, נשא, שלם;

שכן, ישב, שבת, שכב, שקט, שתק, ישן, שכח;

שניים, שלוש, שש, שבע, שמונה, תשע, עשר.

צעק, צחק; צדק, צוה, צבא, צעד; צער, עצב; צד, צלע.

זרה, זרע, זרק, עזב; זהר, זכך, זיקוק, זרח, זהה, זכר.

פ : ראו לוח 1.

בית, במה, ב-, ביקר, בא, בנה, ברא, אהב, עבד, לעב, בן, אב;

בקר, בהמה, בשר; נבא, בשורה, הביע; בין, בקע, בדל, בدد, ברח.

דון, דרש, דיק, דקדק, עד, ודא, דע, דָּבַר, אדון;

דרס, דרך, דשא, דפוס, דף, דכא, דכרך, דם, דָּבַר, דוב.

דוּחַ, רחב, ארך, ארח, רחק, רכב, רגל, רץ, ארך, עיר, נהר, יאור, יער,

הרבה, רם, הר, רשע;

ראש, רוח, אור, אויר, רפא, תורה/מורה, רקח.
עלה, הלך, אל/ל-
לשון, לעז, לעז, לגלג, אלם, עלב, לץ, לקוי, לכלך;
לבן, להב, לב, הלל, לטש, לפיד, עלז, לטף, עלץ.
אני, אנו, עין, ענן; אין, עני.

השוואה תאורטית

ביססנו את התאוריה שלנו על התובנה של בולינג'ר לגבי תת-צורנים (submorphemes), אבל בולינג'ר ורוב החוקרים בתחום מוצאים תת-צורנים המהווים סדרות פונמות, כולל צירופי עיצורים בהתחלת המילה, כמו /gl/ באנגלית, שמשמעותו, לפי בולינג'ר, 'תופעה ויזואלית', כמו במילים glisten, gleam, glance, gloom, glory – להבריק, לנצנץ, להציץ, אופל, זוהר. אבל glory – זוהר, תפארת – אינו תופעה ויזואלית אלא מטפורה. טענתי היא שהמשמעות של /gl/ היא 'להבריק' או 'להבהיק'. מה שחשוב יותר הוא שהתת-צורן כולו שייך ל'מפתח' האנגלי /g/, שמשמעו 'מכניע' (כמו במילים grand, great, gore, gross, groan). ההכנעה עשויה להיות באמצעות אור (כמו במילים glare, glow, glory, gaudy) או בחוסר אור (gloom, glum, grumble,) (grotto) או בלי כל יחס לאור (gore, gross, groan). אם תסתכלו בנספח למאמר זה, תראו שמילים בתת-צורן /gl/ פזורות בכל קבוצות המפתח.

ומה ביחס לאטימולוגיה של המילה או השורש? בעברית השאלה אינה רלוונטית: הרוב המכריע של המילים בעברית אינן שאולות. השורשים השאולים מארמית חדרו לעברית והתבוללו בה עד שקשה להפריד בינם לבין השורשים המקוריים. אבל באופן כללי, אפילו באנגלית שבה מחצית המילים שאולות מלטינית, כל מפתח כולל גם את המילים האנגליות ה'מקוריות' וגם את המילים שמוצאן לטיני. דוגמאות:

מקור אנגלי: picket poke peak prick pull push

מקור לטיני: point pen period penis

ועניין נוסף: האם משמעויות המפתחות נובעות מהסמליות הטבעית של ההגאים – למשל, ההגה פ המתקשר לפתיחה, כיוון שביטוי ההגה פ מדגים את פתיחת הפה? ודאי יש אמת מסוימת בתובנה הזאת, אך יש לתת את הדעת שבשפות שונות אותו ההגה, p, מבטא דברים שונים: 'פתיחה' בעברית, 'נקודה' באנגלית ו'שטוח', שקט' בסינית, שאפשר לקשר אותו עם נשיפה על פני השטח (באנגלית p מופיע, כאמור, ב-point – 'נקודה' וגם ב'להצביע' – וגם זה נראה לי סמלי).

לא כל הקשרים בין השורשים מתגלים בעיצור הראשון. לעתים העיצור המשמעותי הוא דווקא האחרון, כמו, לדעתי, ביד ו-צד.

סיכום: שיטת המפתחות בשירות המורה לעברית?

באנגלית שיטת המפתחות נראית לי מעניינת, אך הקשרים ששיטה זו מצביעה עליהם אינם רווחים במידה מספקת להצדיק את השימוש בה בהוראת האנגלית כשפה זרה. אני מעריך שקשרי הפונמות שדיברתי עליהם מכסים בלשון זו לא יותר מ-10% של המילון. בעברית, לעומת זאת, אני מעריך ששיטת 'אותיות המפתח' נוגעת ל-85% ואולי אפילו 90% מן המילון. לכן יש לה יותר משמעות מאשר באנגלית כתאוריה מקיפה של אוצר המילים העברי וגם יותר תועלת בלימוד העברית כשפה שנייה. אני חושש מפני תגובת דחייה מצד המורים בטענה: 'אין חדש תחת השמש', כדבר קהלת. ואולי נשמע פעם תגובה מסוג: 'ישן מפני חדש תוציאו', כדבר ספר ויקרא?.. יש ודאי שיתוה על 'חוצפתי' כעולה חדש לשעבר להציע הבנה חדשה של מבנה הלשון העברית. אולם עובדה היא שההתפתחות בניתוח הבלשני הסתמכה תכופות על מבט 'מבחוץ': רוב ספרי הדקדוק הראשונים, בלשונות השונות, נכתבו לצורכיהם של לומדי השפה כשפה זרה. אני מטיל אפוא לפתחם של דוברי העברית את האתגר ליטול את התאוריה שלי, לבדוק אותה ולהציע בה שיפורים.

מקורות

אבינרי, י' (1976). **היכל המשקלים**. תל אביב: יזרעאל.
בר-לב, ז' (2003). אותיות מפתח בעברית. **הדואר**, קיץ 2003.
חומסקי, ז' (1972). **הלשון העברית בדרכי התפתחותה**. ירושלים: ראובן מס.
צרפתי, גב"ע (2001). **העברית בראי הסמנטיקה**. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית.
קמרט, מ' וסמואל, א' (1980). **שורשים: מילון אטימולוגי עממי עברי-אנגלי**. ירושלים: קריית ספר.
שכטר-חכם, נ' (1982). **מכלל הלשון באלף שורשים**. ירושלים: קריית ספר.
סולומוניק, א' ומוריסון, ד' (1996). **משכילון**. ירושלים: שפת העם.

bar-Lev, Z. (1999). Key-Letters and the Invention of the Alphabet. **Glyph**, March 1999.

— (2003). Hebrew Key-Letters. **Shofar**, Summer 2003.

— Arabic Key-Consonants, forthcoming in *Journal of Arabic & Islamic Studies*. (See also nacal.org for **Nacal** 2004.)

— (2005). Alef-Bet Puzzle, *Language Bazaar Hebrew Series*, University Readers.

- (2005). *Key-Letters and Affixes*, Language Bazaar Hebrew Series, University Readers.
- Bohas, G. (1997). **Matrices, etymones, racines**. Paris: Peeters.
- Bolinger, D. (1965). *Rime, Assonance, and Morpheme Analysis*, in **Forms of English**. Harvard U. Press.
- (1968). **Aspects of Language**, 2nd edition. New York: Harcourt Brace.
- Clark, M. (1999). **Etymological Dictionary of Biblical Hebrew**. Jerusalem: Feldheim.
- Hurwitz, S. T. H. (1966). **Root Determinatives in Semitic Speech**. NY: AMS Press.
- Ehret, C. (1995). *Reconstructing Proto-Afroasiatic (Proto-Afrasian)*. Los Angeles: U. California Press.
- Hinton, L., Nichols, J. & Ohala, J. (1994). *Sound-Symbolism*. Cambridge: Cambridge U.
- Kautsch, E. (1910). **Gesenius' HEBREW GRAMMAR**, translated by A. E. Cowley, 2nd ed. Oxford: Clarendon.
- Lawler, John M. (1990). *Women, Men, and Bristly Things: The Phonosemantics of the BR- Assonance in English*, in Beddor (ed.), **Michigan Working Papers in Linguistics**, 1:1, 1990.
- (1999). *Rhyme and/or Reason: Athematic Metaphors Revisited*, paper presented at the Eleventh Linguaging Conference.
- , <http://www.umich.edu/~jlawler/mlshandout.doc>
- Magnus, M. (1999). **A Dictionary of English Sound**, MS.
- (1999). *Gods of the Word: Archetypes in the Consonants*. Kirksville Missouri: Thomas Jefferson Press.
- Miller, E. F. (1966). *The Influence of Gesenius on Hebrew Lexicography*. New York: AMS Press.
- Nation, I.S.P. (1990). *Teaching and Learning Vocabulary*. NY: Harper & Row.
- Taylor, I. & Taylor, M. M.. *Another look at phonetic symbolism*. **Psychological Bulletin**, 64, 1965.
- Voigt, R. M. (1988). *Die Infirmen verbal Typen des Arabischen und des Diradikalismusproblems*. Stuttgart: Franz Steiner.

Zaborski, A. (1975). Note on biconsonantal and triconsonantal roots in Cushitic. *Folia Orientalia*, 16.

----- (1991). Biconsonantal roots and triconsonantal root variations in Semitic: solutions and prospects, in A. Kaye (ed.), **Semitic Studies in Honor of Wolf Leslau**, vol. 2. Wiesbaden: Harrassowitz.

נספח

— מפתחות לאנגלית —

/p/: נקודה, חוד, מצביע

point, period, pixel,	peak, pile, pyramid, pinnacle,	punch, pain, pity, patient,
pill, pebble, pellet, particle,	perch, pedestal, pyre,	pathetic, penetrate,
pea,	pierce, pinch, plant, plug,	perish, persecute,
pimple, pip, pock, pox	peck, prickle, prick,	problem, poignant, plea,
penny, pence, pimiento,		plead, pounce, pound,
pearl,		prod,
penis, pecker, pollen,		
pick, press, peel, pull, push,	pin, pen, pole, pipe, post,	purpose, plot, plan, paragon,
put, palm, pocket,	paddle, peg,	pattern
puff,	poke, poker, pivot, prod,	
	probe, prow, pine,	
	pike, prong, pitch, picket,	
	pillar,	

/t/: תנועה, עבר

travel, toss, to, toward, tour, train, trolley,	taxi, tank, traffic, trailer, tunnel, tram, troika,
tugboat, tug, trip, trail, tread, trek,	truck, trundle, toboggan, tube
traverse, trouser, troop, toddle, track,	
trek, transmit, transfer	

לחיתוך: /א/

cut, crack, kill, cleave, cruel,	collect, contain, canister,	call, come, caravan, coach,
callous, crop, crater,	can-N, cola, coke, collect,	committee, common,
crash, crackle, crevice,	contain, corral, kiln,	connect, conjunction,
crevasse, kick, crack,	capture, kidnap, keep,	community
crow, clippers, clip,	clan, club, coven, kin,	
collapse, crush, collide,	kindergarten, companion,	
consequence,	company, contract,	cover, close, conceal, crust,
crease, crinkle, corner,	concert, comrade,	cap, kilt, kerchief,
clown, klutz, kinky, cut-	compare, class, cord,	
up,	compose	
cold, cool,		

בולט, נפוח: /ב/

bulge, bump, bloat, blister,	basket, bucket, box, bottle,	break, breach, burst, bust-V,
bunch, bunion, bloat,	bag, baggage, bowl, box,	blow, bomb, butcher,
bowel, bulk, big, bus,	booth, battery, base,	brittle, brittle, burglar,
bold, bonfire, button,	boat,	budge, barrow, barge, bus,
billiards, bulb, billow,		bite, brief, bit
bumper, bulldozer, buffer, bend, bow-V, bounce,		
baggy, buffalo, buff,	build, brick, board, brand,	
burlap, bucktooth, brush,	bulldozer, bury, bake,	
beard, blot, blotch,	burp, bean, bread, butter,	
blotter, bother, bog,	bran, breakfast, butcher,	
bogged, blunt, booger,	beef, beer, bourbon, bath,	
boom, boot, booster,	bathroom, butter,	

bonus, bloomers, breeches,	bad, bum, boob, burlesque, brothel, brutal	
bosom, buttocks, butt, "bum" (Br.), bottom, breast, bust-N, bosom, boobs, belly, body, back, brain, brow,		
bubble, balloon, ball, blimp, blob,		
bead, blip, bullet, bee, bug, bird,		
bloom, blossom, bud, bulb, boom, best, better,		beat, brief, branch, brook, beat, bludgeon, brawl,
bright, beauty, baby, bride, butterfly, bronze, bell, bouquet, blond, blush, blizzard, broadcast, bonfire, bracelet, bangle, broach, bell, baroque,		butt, bat, bombard, bonk, boot, bop, bruise, bunt, buck, bruise
blow, breath, breeze, blast, blare, bolster, brazen, boisterous, bold, brag, boast, bugle, brass, bloomers, blouse, brassiere, brave,		blemish, blood, boil-N, boring, bitter, boil-V, broil, brew, bar-Place, burn,

/d/: נופל

dig, drill, dredge, deep, down, deep, dip,	disaster, doom, destroy, danger, depress, dry, drought, die, dead, deaf, December, defeat, depressed, desert, devil, diabetes, disease, dirt, disgrace, "dish" (gossip), dislike, distress, disturb, doubt, dread, dissolve, dissipate, disorder, dynamite, damage, decapitate, damn, decadent, derelict,	deny, delay, detour, difficult, dike, ditch, divide, divorce, discard, distant, dialect, differ, disappear, distract,
drop, drip, drain, damp, dew, drink, drunk, drown, dribble, drizzle, douche, dye, descend, dangle, dance, drivel, dizzy, drug, dwindle, dwarf, door,	drive, drag, do, draw, dream, during, drape, dress, drawers, delicious, delight, desire, dessert,	dull, drab, dumb, dunce, dark, docile, dope, donkey, dog, duck, doll, demented, dark, dirty, dung, diaper, diarrhea, deplete, demon, dastardly, deviant,

/g/:

מכניע

garbage, glob, glom, goo, gum, gucky, gunk, goop, gore, gout, grease, grime, grit, gutter, gut, gruel, gas, gasoline, "gross", gaudy, gonorrhea, ground, gland, globe,	greed, gargle, glutton, gobble, grubby, gulp, guzzle, grab, grapple, grasp, grip, grope,	gape, gasp, gawk, gaze, glare, glaze, glint, glower, goggle, glance, glare, gasp, gap, go, good-bye, grade,
gloom, glum, grumble, grumpy, grunt, groan, grouch, grimace, guilty, gruel, groggy, gripe, grinch,	gab, garble, glib, gossip, gush, giggle, guffaw, goat, girl, goose, gull, grill, garrulous,	glimmer, glisten, glow, gold, glint, glare, gleam, glimmer, glimpse, glitter, glasses, guess, gamble, game, gay, glad, grass, green, grow, golf, gaudy, gilded, gloss, glossy, gimmick, giggle, glinn
grotto, grave, groove, ghost, gray, grief, ghoul, green,		grand, great, gross, good, God, grow, gospel, grail, guru, gala, give, gift, gross, gift, give, galaxy, glory
gloom, glum, grumble, grumpy, grunt, groan, grouch, grimace, guilty, gruel, groggy, gripe, grinch,		
grotto, grave, groove, ghost, gray, grief, ghoul, green, guard, get, gain, gather, greet, group, guest, gulf, gate, grocery, girdle, garden, garlic, gallery, garrison,		
government, gladiator, gun,		